

Pomen in organizacija arhivov.

Spisal dr. Josip Mal.

Arhivi so notranji in zunanji produkti določene življenjskega kroga, bodisi države ali pa dežele, stanov, mest, zadrug ali posamnih družin. Tak produkt bitja in zgodovinskega razvoja nam je ostal v arhivih, če so se ti do danes v svoji celoti ohranili. Kar je kdaj bilo in prešlo, kar je živelo in se zopet pretvorilo in izpremenilo, vse to se je takorekoč odtisnilo in nam v spisih zapustilo ravnotoliko živih prič nekdanjega življenja in prejšnjega ustroja: vse življenje in nehanje se je v arhivih zložilo in pretvorilo v trajno kristalizovano maso, ki nam omogoči ves razvoj stvari in njih razmerje do prvih kali njih postanka zasledovati.

Iz najstarejših časov se nam je ohranilo primeroma jako malo pismenih spomenikov, kar je pripisovati dejstvu, da naši predniki niso še čutili potrebe intenzivnega pismenega prometa in je ravno vsled tega primitivnega, na prvih stopnjah razvoja se nahajajočega pravnega življenja bila pri njih umetnost pisanja še jako malo razširjena. Posledica te malenkostne rabe je bila, da naši predniki toliko časa niso prišli do snovi, pisanju najbolj prikladne. Kajti za pisanje niso vse snovi enako primerne. Kamenje, bron, kovine, steklo in slonovo kost je človeštvo že odnekadaj uporabljalo v svrhu pisanja; Rimljani so v svojem čutu za monumentalnost kamenje in kovine celo jako radi rabili pri javnih razglasih. Vse to pa so naravne snovi, ki jih za pisanje ni bilo treba šele na poseben način obdelovati in pripravljati, a imele so to hibo, da so bile jako nepriladne. Redkeje se je rabilo platno, pogostejše les. V les so se vrezavala posamezna znamenja, koledarji, a nahajamo tudi kar cele zakonike na lesenih deščicah. Tudi škrljne in svinčene ploščice so bile že zgodaj znane. Toda vse te snovi so prišle kmalu iz navade in na njihovo mesto so stopile voščene ploščice, papyrus, pergamen in slednjič je izpodrinil vse naš papir.

Ploščice iz voska so imele to prednost pred pergamenom in papirjem, da se je vsaka beležka lahko kmalu zbrisala: *delebis quotiens scripta novare volēs*.¹ Zato se je vosek za take dnevne zapiske, koncepte, račune, šolske vaje, pisma itd. ohranil toliko časa, dokler ga ni ceni papir izpodrinil. Tudi za obsežnejše literarne in uradne spise je bila ta snov porabna, in sicer tako, da se je dvoje, troje

ali več takih deščic spojilo v diptychon, triptychon, polyptychon; — tak enoten kompleks pa se je zval potem caudex, iz česar je nastal današnji codex. Rimske originale imamo že iz I. in II. stoletja po Kr., francoski kralji druge polovice XIII. stoletja so uradne račune dali pisati na voščene ploščice, ki so se do danes ohranile. Mnogi mestni uradi in pisarne so to navado obdržali še dolgo časa v novem veku.

Druga za pisanje važnejša snov je papyrus, ki se je v Egiptu od pamtiveka splošno rabil ter si pridobil veljavo tudi pri Grkih in Rimljanih in vztrajal na tem mestu do konca prvega tisočletja po Kr. Najstarejši spomenik te vrste je takozvani papyrus prix iz l. 2000. pred Kr., več se jih je zadnji čas dobilo v Herkulaneju in na egipčanskih tleh. Prideloval se je pa papyrus iz močvirnate rastline enakega imena (*Cyperus Papyrus*), ki je nekdanj uspevala v različnih tropičnih deželah in se še danes nahaja v Palestini in Nubiji. Pomniti je pa treba, da se ni zelena rastlinska kožica rabila za pisanje, marveč stebelni mozeg, ki se je razrezal na enakomerne pramene; ti so se potem zložili drug poleg drugega, nato se je položila počez še ena plast ter se pridejalo neke vrste lima, nakar se je dobro stisnilo in se slednjič še s kladivom enakomerno potolklo. Papyrus se je prideloval dolgo časa izključno le v Egiptu in ko so si Arabci l. 634. deželo podvrgli, se to razmerje ni nič izpremenilo, ker so odslej Arabci preskrbovali zapadni in vzhodni trg. V X. stoletju se je izdelovanje papyrusa vsled vedno rastoče uporabe papirja polagoma popolnoma ustavilo; toda mnogo preje že se je jela širiti uporaba pergamena, ki je dalj časa s papirjem tekmoval za prvenstvo. Splošno se meni, da se je pod kraljem Evmenom II. (197—159 pr. Kr.) v mestu Pergamonu začelo pisati na živalske kože, ker je kralj Ptolomej zavidal ondotno knjižnico in je zato prepovedal izvažati papyrus, kar pa ne odgovarja popolnoma resnici. Strojene kože so že razni drugi narodi (n. pr. Judje, jonski Grki) rabili za pisanje. Resnice bo le toliko na oni pravljici, da se je način izdelovanja v Pergamonu pod Evmenom ali pa že preje v toliko izboljšal, da se odsedaj za pisanje namenjene kože niso več strojile v usnje. — Iz rimskih časov nam že Ciceron in Martial omenjata dela, ki so pisana „in membranīs“, ohranilo pa se iz teh časov ni ničesar. Pergamen se je razširil jako hitro, ker ga ni bilo treba iz daljnih krajev uvažati:

¹ Martial XIV. 7, 2.

za izdelovanje pergamena so bile primerne kože ovâc, koz in telet; oslovske kože se v ta namen niso nikdar rabile.

Za listine in rokopise, na katere se je polagalo posebno veliko važnosti, se je rabil pergamen noter do najnovejšega časa. V splošnem književnem življenju pa ga je kmalu izpodrinil naš papir, katerega so prvi izumili in rabili že Kitajci okoli Kristusovega rojstva. Ko so Arabci prišli v Turkestanu v dotiko s Kitajci, so se priučili tudi izdelovanju papirja; v drugi polovici VII. stoletja so ustanovili že v Samarkandu tvornico papirja; tej je sledila l. 795. tvornica v Bagdadu. Papir se je zatem razširil jako hitro po obširni arabski državi, prišel sredi IX. stoletja na Špansko in odtod na Francosko in v Italijo. Vendar pa ljudstvo papirja ni imenovalo z arabsko besedo (kaghad, wârak), stari papyrus je dal ime svojemu mlademu nasledniku. Koncem XII. stoletja izvemo že za papirne tvornice na Francoskem, v XIII. stoletju pa jih najdemo v Italiji. Veliko vlogo igra papir že v pisarni cesarja Friderika II.; vendar pa je ravno Friderik II. l. 1231. prepovedal rabo papirja za javne listine, češ da je premalo trpežen. Iz Italije je prišel papir slednjič na Nemško, tako da smemo trditi, da je bila raba papirja že v XV. stoletju, če ne že prej, splošna — a za manj važne pismene proizvode že v XIII. stoletju. V tem času so se posamezni teritoriji konsolidirali in združili v zaokrožene celote, njih vladarji so se nazgoraj (napram vrhovni državni oblasti) oprostili skoroda vseh vezi in dolžnosti, a naspodaj so svojim podanikom dali čutiti, da so sedaj oni popolni gospodarji — „domini terrae“. S tem pa je bil nerazdružljivo spojen upravni organizem: pomen pismenega prometa je vedno bolj rasel in tako vidimo, kako tekom XIII. stoletja polagoma nastajajo početki urejenih in organiziranih kneževskih pisaren, kjer so se vsi došli in odposlani spisi natanko registrirali. Vsebinska večina naših arhivov pričinja najstarejše arhivalije s tem časom. V naslednjih treh stoletjih (XIII. do začetka XVI.) je vrhutega zlasti še recepcija rimskega prava veliko pripomogla do tega, da so se posebno vsi pravni odnošaji, večina družabnega življenja, vršili pismenim potom.

Skozi stoletja so stanovi s pretirano in ozko-srčno skrbnostjo pazili na svoje arhive, kjer so imeli nakupičene svoje privilegije, pravice in prostosti; da bi se bili znanstveniku odprli v svrhu raziskavanja, o tem ni bilo govora; — arhivi so bili tem gospodom kovačnice, kjer so se kovali trdni oklepi obrambe pravic in svoboščin napram vsakomur, ki bi se drznil te zanikati ali jih prezirati. Šele ko je francoski prevrat uvedel v evropsko družbo in državno življenje druge oblike, ko je moralo biti s koreniko izrvano vse, kar je količkaj spominjalo na prejšnje fevdalne

razmere, takrat tudi zaprašeni arhivi niso imeli nobene praktične veljave več, stare pravice in svoboščine kakor skrbno hranjeni privilegiji so po sekularizacijah in mediatizacijah bili svoje prejšnje neposredno aktualne in praktične vrednosti oropani, ostali so le še kot ostanki in priče prošlih časov. — Pomen arhivov je dobil s tem popolnoma drugo lice. — Tu naj izpregovorimo nekaj o pojmu besede „arhiv“. *Ἀρχεῖον*, archivum, je pomenilo najprej uradno poslopje, pozneje pa se je pomen besede prenesel na poslopje, kjer so bila shranjena javna pisma in listine oblasti. Cerkev so že jako zgodaj imele take arhive, kjer so bile spravljene listine in apologetične ter bogoslužne knjige: arhiv in knjižnica torej obenem. Najstarejši papežev arhiv in knjižnica se omenja že v IV. stoletju pri baziliki sv. Lavrencija. Sploh je bila ravno Cerkev in posebič še samostani oni faktor, ki nam je v divjih časih preseljevanja in bojov narodov v svojih celicah hranil in ohranil dragoceno zapuščino grške in rimske kulture. In ravno na polju zgodovine so bili v srednjem veku delavci skoro edino le kleriki, in da preidemo takoj v novi vek, vidimo, da je bil ravno red benediktincev, ki je med prvimi začel kritično preiskovati zgodovinske vire. Klasično in v tem oziru merodajno je še dandanes delo francoskega benediktinca-mavrinca Jean Mabillona „De re diplomatica libri VI.“ (l. 1681.), ki je prvi z njemu lastno bistroumnostjo razložil osnovne pojme kritične uporabe virov. Jezuiti-bollandisti so prvi izdali in kritično predelali legende svetnikov (*Acta sanctorum*). Tudi nasledniki Mabillonovi so delali v duhu svojega učitelja, kar priča njihovo drugo epohalno delo „Nouveau traité de diplomatique par Poustin et Passin“ (l. 1750. ss.). Ta dela francoskih menihov so postala prava šola zgodovinarjev-raziskovalcev, arhivarjev in diplomatikov. L. 1821. se je po vzorcu gori omenjene benediktinske kongregacije (*Congrégation de Saint-Maur*) ustanovila v Parizu nekaka podobna kongregacija laikov, slovita *École des chartes*, po katere vzorcu se je l. 1854. ustanovil na Dunaju avstrijski zgodovinski institut. Obe te dve šoli slonita popolnoma na znanstvenih načelih in temeljih mavrinske kongregacije benediktincev: kot podlago kritičnega in uspešnega delovanja smatrata zlasti intenzivni študij pomožnih zgodovinskih ved, kot so paleografija, diplomatika, kronologija, sfragistika, heraldika itd. Zanimanje za zgodovinska vprašanja je bilo v XIX. stoletju sploh jako živo, tako da se to stoletje imenuje kar naravnost stoletje zgodovinskega duha in čuta¹: l. 1819. se je pod egido barona Steina ustanovilo splošno nemško zgodovinsko društvo, ki je zaslulo po kritični izdaji virov nemške

¹ Nikel Johannes, *Allg. Kulturgeschichte*.

zgodovine (*Monumenta Germaniae historica*), l. 1829. se je preosnovala *École des chartes* in l. 1832. ustanovil *Comité de travaux historiques*. Tem so kmalu sledila zgodovinska društva za posamezne dežele in okraje, čemur je bilo posebno ugodno to, da se arhivi raziskovalcem sedaj niso več tako skrbno zapirali; l. 1881. je Leon XIII. odprl slednjič tudi bogate zakladnice vatikanskega arhiva.

A še nekaj je bilo, kar je začetkom XIX. stoletja pospeševalo in netilo veselje do prošlih časov. Bila je to narodnostna in romantična struja, ki je bila jako razširjena in ozko zvezana z intenzivnim raziskovanjem narodnega življenja in posebno srednjega veka. A zlasti zgodovinska veda se ni več zadovoljevala s tem, da bi životarila ob obrabljenih idejah in zajemala svojo učenost iz zastarelih kompilatoričnih del dvomljive vrednosti. Živo spoznanje, da je treba ves razvoj zgodovine iz nje same raziskovati, razlagati in presojudati, prepričanje, da moremo vsako smer človeškega delovanja v kali in najboljše raziskovati, če gremo nazaj na prvotne vire kot produkte njihovega lastnega časa, ta historično-genezična metoda torej, oborožena s kritičnim očesom vestnega in opreznega raziskovalca, je obrnila takoj spočetka vso svojo pozornost na vire zgodovinskega spoznanja, t. j. na arhive. Naloga arhivov je postala, razjasnjevati in razlagati postanek in razvoj pravno-političnih in kulturnih razmer in odnošajev vseh vrst na podlagi verodostojnih zgodovinskih dokazov. V prvi vrsti naj torej služijo arhivi znanosti. Kdor hoče le del državnega ali pravnega, cerkvenega ali socialnega življenja obdelati, ga more le tedaj dobro razumeti, ako se v njega zgodovinski razvoj poglobi. Pa tudi organi države bodo prisiljeni poseči vedno nazaj na prejšnje pravne odnošaje, gospodarske razmere in urade, na prejšnjo upravo in zakonodajo; „kjer se to ne zgodi, postanejo tudi nove tvorbe površne in slabe. Kajti to, kar še živi in kar se vedno izpreminja, se ne da z nobeno plastjo ločiti od onega, iz česar je nastalo.“¹

Ali preden je prišlo do tega spoznanja, so morali arhivi preromati dolgo trnjevo pot nekaj stoletij, ko se ni nihče zmenil in brigal za spise, ki so danes za zgodovinarja sicer velike važnosti, a se jih je takrat smatralo več ali manj nepotrebnim, če niso bili neposredno namenjeni aktuelni, praktični uporabi. Shranjenih v temnih, vlažnih kotih, podstrešju ali v kletih, izpostavljenih vsem vremenskim izpremembam, brez svetlobe in zraka, se je končalo premnogo važnih listin; prijala se jih je gniloba, razpadle so in preperеле, ali pa so črke tako obledele, da so postale brez umetnih pripomočkov (reagencij) nečitljive. Na

ta način se je končalo in se deloma še končuje premnogo arhivalij. Ko je prišla doba sekularizacije in za časa preklucije je romalo trumoma nebroj važnih starih spisov v pogubo, bodisi da so se naravnost uničili, ali pa jih je Jud na trgu odkupil za mal denar in jih porabil v neznanstvene svrhe.

Pri cerkvah, župnijah in občinah se nahajajo mnogokrat važne listine, spisi in akti, ki pa se prepogosto vsled nevednosti, brezbriznosti in nemarnosti porazgube, četudi svetne in duhovske gosposke dandanes splošno nekoliko bolje pazijo na ohranitev teh literalij. Mnogokrat se zde sicer samensebi brezpomembne, a v zvezi z drugim materialom dobi

MLADA BOŠNJAKA

lahko vsak tak košček prej nedojmljivo vrednost. Mnogo važnih dogodkov se je v teh malih arhivih odtrgalo pozabljenju, veliko arhivalij se pa še vedno konča. Tako n. pr. je bil pred nekaj leti v nekem važnem kranjskem samostanu shranjen še precejšen kup starih listin in papirjev — a danes jih ni moči zaslediti nikjer več! In kakor tu, tako se godi žalibog še marsikje drugod, kjer bi se sicer pričakovalo nekoliko več vpogleda in previdnosti. — V teh manjših arhivih po deželi ležijo najčešče akti, listine in druge literalije kaotično razmetane vseppek in navzkriž, brez vsakega seznamka ali registra. To bo tudi vzrok, da se jih nihče ne usmili, da bi jih uredil, kvečjemu se še kak diletant spravi iz zabave nadnje, izbere važnejše stvari in jih spravi v svojo zasebno zbirko: tako so delali predniki, enako njih nasledniki in konec koncev je ta, da so ti arhivi sedaj ravno

¹ Prim. Löher, *Archivalische Zeitschrift*, I. 14.

najvažnejših in najzanimivejših arhivalij oropani — prešle so v najrazličnejše zasebne zbirke in se tam ponajveč razgubile. Znanstveniku-raziskovalcu pa potem ni mogoče obresti vseh teh zasebnikov, deloma vsled tega, ker mu ni znano, kje se kaj nahaja, deloma pa bi se često vsled oddaljenosti in malenkosti stvari to ne izplačalo. Zato take stvari ne morejo nikdar dobro spadati v zasebno last, temveč v javne institute, arhive, knjižnice, galerije in muzeje, ki so vsakomur na razpolago in v prosto uporabo.¹

Z raziskovalcem-znanstvenikom smo prišli do druge važne točke: arhiv naj služi znanstvu. Kup navzkriž ležečih listin in aktov še ne tvori arhiva v ožjem pomenu besede, šele ureditev in razvrstitev arhivalij izpopolni ta pojem. Če tega ni, odpade tudi pojem arhiva, ki potemtakem svoje naloge ne more izvrševati; treba torej arhiv po določenih zakonih in principih spraviti v organično in sistematično celoto. Urejevanje arhiva torej nikakor ni samo mehanično delo, samo zunanja razvrstitev in razpostava posameznih arhivalnih delov, temveč se mora le-ta sama razviti iz vsebine arhivalij samih v arhivu odgovarjajočo sistematično celoto. Zgodovinsko življenje posameznih dežel se zrcali v njih arhivih, ki pa so zlasti pri nas na Slovenskem ostali še do danes v nekem stanju mrtvila. Dovolj nam je bilo, da smo znesli kup starega papirja na več ali manj varne prostore in se dalje za to nismo več brigali. Tako še torej čakajo pridnega vrtnarja, da jih otrebi, presadi in po redu razvrsti, da bodo kdaj mogli roditi raziskovalcu obilnih sadov. Je pa tudi v arhivu kakor na vrtu in polju: tu je snov za zgodovino trgov in mest, tam se nahajajo arhivalije kapiteljev, škofij, farâ in samostanov, ondi so zopet zgodovinske priče zadrug in ceh, raznih korporacij in srednjeveških bratovščin, zopet na drugem koncu bi nam vedele arhivalne skupine in oddelki pripovedovati o nekdanji upravi dežele, o uradih, šoli, cerkvi, o občinah, obrti, prometu, o zdravstvenih razmerah, o plemenitaških in knežjih rodbinah itd. Seveda dobimo to sliko le iz urejenega arhiva; če je ta neurejen, je pa bolj podoben gozdu in grmičju, kjer človek ne ve, kje bi našel izhod. Urejen arhiv naj bi bil kakor zemljevid in zgodovinska dvorana: vsaka dežela, kronovina ali dinastija, vsako mesto in vsak urad ima tam svoj prostor, kakor v grobnici, in čaka, da pride roka učenjakova in jih dvigne iz dozdevne smrti k novemu življenju.

Od spoznanja najboljše teorije pa še ne zavisi, da bi ista bila za ureditev vsakega arhiva tudi naj-

prikladnejša in najprimernejša; vsak arhiv je individuum zase in si po svojem nastanku in po svoji vsebini sam določi sistem, po kojem hoče, da se ga uredi. Seveda je potem na arhivarju ležeče, da te neme migljaje tudi razume in jih zna dejansko uporabiti. Zato je najpreje potrebno, da se arhivar spozna, kaj in koliko more arhiv nuditi, in na podlagi te orientacije in tega opazovanja se razvije kmalu tudi pripraven načrt ureditve. Stare skupine treba dostikrat razdreti in deliti, obstoječe čistiti in tvoriti nove. Kar je v preteklosti več ali manj samostojno živelo, to naj ima tudi v arhivu svoj lastni prostorček. Urejevanje arhiva se mora končati s popolnoma enotnim organizmom, treba se torej varovati predvsem vsake pretirane in neprimerne odvisnosti od uradov, marveč je bolje držati se zgodovinske zveze, vsebine in narave arhivalij. Vendar se tudi tu ne sme predaletč iti; zgodovinsko nastale skupine se morajo kot take tudi čislati in ohraniti, vendar tako, da niso posamezni nižji uradi merodajni, temveč dotična vrhovna, oziroma državna enota, ne posamni upravni organi, temveč vsa uprava sploh v kolikor tvori enoto: zgodovinsko, ne pa administrativno nastale skupine naj ostanejo in veljajo, v arhivu se naj zrcali zgodovina dežele in naroda, ne pa zgodovina deželne uprave, arhiv naj bode arhiv, ne pa vrsta starih registratur.

Sicer pa velja kot vrhovno pravilo vsakega urejevanja ohranitev provenienčnega načela, t. j. da se imajo vsi organično nastali deli arhiva v tej organični zvezi ohraniti, oziroma jih zopet v prvotno organično celoto nazaj spraviti, če se je bila ta vez raztrgala: arhivalije odpravljenih samostanov ali starih uradov in rodovin spadajo skupaj in se ne smejo razdreti, ker so skupno vzrastle in se razvile. Posamezne skupine same pa se morajo nazunaj in naznotraj kronološko in stvarno urediti.

Pri tem urejevanju bo treba tudi marsikaj izločiti, tako n. pr. se morajo vse listine posebej shranjevati, istotako načrti, kartularji, urbarji in podobne literalijske. Predvsem je treba ločiti listine od aktov. Vsaka listina vsebuje neko dejstvo, neki določen in dovršen rezultat; pri aktih pa to ni vselej tako, ti nam zvečine kažejo samo pot do gotovega cilja, cilja samega pa ne povedo, ker ga dostikrat niti poznati ne morejo. Večinoma se pa gre raziskovalcu edino le za končni cilj; če tega ne ve, je tudi poznanje poti nepotrebno, oziroma mu na poznanju poti ni mnogo ležeče, ako izve enkrat za cilj. Vsaka listina tvori sama zase celoto, ki se z listino tudi popolnoma izgubi; pri aktih pa se vedno lahko en del brez posebne škode izgubi. V aktih se nam torej predočuje razvoj pravnih odnošajev pred njih zadnjim zaključkom, listine nam pa podajo takoj pravomočne končne

¹ Prof. Komatar je objavil kratke inventarje nekaterih manjših kranjskih arhivov na deželi v „Mitteilungen des Musealvereines für Krain“, 1904 in 1905.

rezultate bodisi daljših pogajanj, bodisi da svedočijo o prostovoljno izvršenih dejanjih.

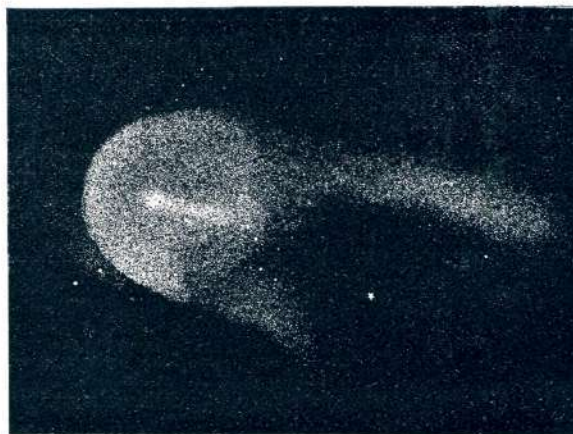
Vsak akt naj torej dobi prostor pri sebi enakem, vsaka vrsta pri sebi sorodni, na ta način se nazadnje v arhivu lahko vsakdo spozna in ne samo arhivar, ki naj vpoštevava vedno to, da mu bo naslednik sledil pač v uradu, a spomina njegovega ne bo podedoval. Arhiv naj bo torej 1. po določenih pravilih vede in v prid tej sami urejen, 2. ureditev se vrši za posamezne dele arhiva posebej, 3. ves način urejevanja mora biti enoten, jasen in kratek. Tako urejen arhiv bo nudil znanstveniku na prvi hip lahko in brez težave vso snov, ki se more o določenem vprašanju v arhivu sploh izslediti. Ko je namreč enkrat arhiv v glavnih potezah urejen, je treba, v kolikor dopušča čas in so na razpolago moči, napraviti alfabetični register imen in snovi. Vsaka večja skupina naj slednjič dobi svoj repertorij, ki naj bo zanesljiv in popoln.

Dobro je tudi, da se osnuje zbirka pečatov in grbov, vse to bo znanstvenemu raziskovalcu ob priliki prav dobro služilo in mu delo neprimerno olajšalo. — Tako o tihem delu arhivarjevem ne izve mnogo svet, a v resnici pa stori veliko več kot drugi, ki so porabili mnogo več črnila in papirja. Vočigled temu, da je bivanje v temnih in zaprašenih arhivih zdravju naravnost škodljivo in da arhivarjev poklic zahteva obširnega znanja, so jih po raznih državah tudi gmotno primerno situirali.

Kot zbirka arhiv nikdar ni tako izpopolnjen, da bi bil vsakega novega prirastka dokumentov in spisov nezmožen, v njegovem bistvu že marveč tiči, da raste in se množi. Tak redni prirastek naj bi dobival arhiv po preteku določenih obrov in po dogovoru iz registratur deželnih uradov. Seveda ne bo nikdar kazalo teh registratur v popolnem prvotnem obsegu prevzeti v arhiv; tu treba predvsem ločiti važno od manj važnega; mnogokrat bo to sicer težko, ker se obadva pojma križata in medsebojne meje polagoma prehajajo ena v drugo. Zato je treba pri taki izbiri imeti vedno pazno oko, da se česa ne zavrže, kar bi prihodnji raziskovatelj, bodisi politične, narodne, pravne, kulturne ali cerkvene zgodovine, bodisi zgodovine umetnosti ali pa narodnega gospodarstva, težko moral pogrešati. — Razentega naj bi se vsak arhiv, v kolikor je to mogoče, izpopolnjeval z registraturami onih uradov, ki so se opustili, dalje z nakupom, oziroma s podarjenimi ali voljenimi arhivalijami. Arhivi in knjižnice naj bi si medsebojno izmenjali stvari, ki se dajo primerneje uvrstiti v nasprotni zavod. Vse, kar odgovarja bistvu in značaju arhiva, naj se tudi temu odstopi (urbarji, kartularji, listine, akti i. dr.). Knjižnice so dostikrat v preteklosti po darovih in nakupu in posebno vsled opustitve samostanov prišle

do obilih in dragocenih arhivalij; te naj bi se torej priklopile arhivom, nasprotno pa naj bi zadnji odstopili knjižnicam korespondenco, pisma in zapuščino učenjakov in literatov, inkunabla itd.

Raztreseni arhivi naj se združijo v eno celoto. Posebne važnosti bi bilo — tu imam v prvi vrsti v mislih slovenske razmere in kraje —, da bi se različni občinski, privatni, cerkveni, samostanski in rodbinski, kakor tudi arhivi mest, trgov in drugih skupin spojili in se združili v en sam celoten osrednji arhiv, najprimernejše v Ljubljani. Videli smo že zgoraj, kolika škoda in nevarnost preti takim v neprimernih prostorih shranjenim, samim sebi brez zadostnega varstva prepuščenim arhivom, a ne samo njim — pri tem trpi najznatnejšo škodo veda sama. Zato bi bilo želeti in pričakovati, da bi merodajni činitelji ne nasprotovali temu, da se vse one arhivalije de-

HALLEYEV KOMET

ki se bliža zemlji in skozi katerega rep bo šla zemlja 10. maja l. 1910. Takega je opazoval 28. januarja l. 1836. zvezdoznanec Herschel na Rtiču Dobre nade.

ponirajo v tem osrednjem arhivu: tu bi imel vsak teh manjših arhivov svojo dvorano, oziroma bi tvoril posebno, samostojno skupino. Manjše občine, fare, mesta in razne korporacije bi s tem ne imele nobene skrbi in nikakih stroškov za svoje male arhive, ki bi pa bili na ta način varno spravljene, dobro urejene in vsakomur za uporabo lahko dostopni in uporabljivi. Ta način se je na Francoskem in Nemškem dobro obnesel. Koliko s tem veda pridobi, je očitno!

In z ustanovitvijo takega osrednjega arhiva vseh slovenskih pokrajin bi bil storjen velik korak naprej. Urejenega arhiva potrebuje vsako vseučiliško mesto — in to naj bi bila enkrat tudi naša Ljubljana in vrhutega še središče zedinjene Slovenije —, potrebuje ga brezpogojno in naj ima tudi samo pravno fakulteto, ker tudi ta bo morala izrabljati arhive, ako

ne bo hotela samo životariti, ampak tudi kaj pozitivnega ustvariti. Zato bi bilo dobro, da bi se že zdaj preskrbelo, da dobi ta bodoči osrednji arhiv tudi prepise vseh za našo zgodovino važnejših listin, zlasti onih državnopravne vsebine.

Dokler se arhivi na ta način ne preustroje, so kakor goreča sveča, ki jo postaviš pod mernik in nikomur ne sveti. Družine in narodi pa, ki čislajo sebe, bodo znali ceniti tudi svoje arhive, priče svojega preteklega življenja in delovanja.

Rekel bi kdo: Saj naš narod nima zgodovine! kje so naši arhivi? — Ako tvorijo zgodovino kakega naroda krvave vojske, kruti boji in nasilni trinogi, — potem bi bili mogoče v zadregi z odgovorom, ker pravi slovenske duše je bilo od nekdaj ljubše mirno delo in prijateljski odnošaji do sosedov, kot pa sovražni prepiri in poboji. Lokavi tujec se je s to lastnostjo okoristil ter nam zagospodaril. A živeli in delali smo tudi mi in storili v obrambo zapadne civilizacije mogoče več, kot marsikateri drug narod, ki se v tem pogledu rad ponosito trka na prsi. Spominjam le na junaško dobo turških bojev, ko sta Slovenec in Hrvat stala na braniku vere in omike, medtem ko se je Madžar družil z osmanlinom in

Nemec delal razprtije v Cerkvi. Ravno proučevanje naše prošlosti je silno zanimivo in poučno: tu uvidimo, da morejo mali narodi skozi stoletja in tisočletja živeti in niti sredi velikih in silnih državnih tvorb ne izginejo. Slovenska zgodovina nas uči, da v etičnem svetu ne veljajo vselej zakoni fizičnega sveta, celo ne oni, da mora mali in manjštevili podležiti večjim in številnejšim. Marsikako burjo in nezgodo je moral pretrpeti naš narod, a poginil ni! Mnogi, ki so se pečali z zgodovino slovanskih narodov, trde, da Slovani nimajo toliko državnotvorne sile, ali zato toliko več odporne moči. Ako se to opaža pri vseh Slovanih, velja to posebič še za Slovence in Hrvate.¹ Proučavajoči njih povestnico se ne moremo dovolj načuditi njihovi žilavosti in nezlomljivi odporni moči. Odkar so se naši pradedje pojavili na obalah sinjega morja in si postavili domove pod sivimi vršaci gorskih velikanov, čez trinajst stoletij kljubuje narod vsemu, kar hoče, da ga zatire, in s to neizčrpljivo vztrajnostjo je obranil in ohranil svoje ime, svojo individualnost in svoj teritorij.

¹ Prim. Vjekoslav Klaić, Povjest Hrvata, I. Uvod.

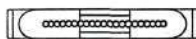
Ne tožim več.

Zložil Fr. Neubauer.

Ne tožim več, ne plakam več.
Postal sem kakor grob molčeč,
ki svetu ne odkriva,
kaj pretrpelo je srce,
ki v njem počiva.

Postal sem kakor dno morjá,
ki ne pove, ki ne izdā,
kje žrtve spē vetrov besnečih,
kam potegnili jih seboj
valov je moč kipečih.

Kot polje širno sem postal,
ki sneg ga debel je zapal:
nad poljem burja se drevi
in divje žvižga, tuli, —
polje leži — molči!

V spomin.

Zložil Silvin Sardenko.

Lani sem na vrtu videl
rožmarin in majaron,
ali letos ni na vrtu
več nobenih rožnih kron.

Tam na grobu sem ga videl,
majaron in rožmarin.
Mir ti bodi, dekle mlado,
in ta drobni verz v spomin!

